

Horst Haselsteiner

OGLEDI O MODERNIZACIJI U SREDNJOJ EUROPI

Naprijed, Zagreb, 1997, 423 str.

Haselsteinerova knjiga bavi se poviješću modernizacijskih nastojanja u Srednjoj Europi. Izvorne modernizacijske promjene događale su se, govoreći o tom prostoru, u Habsburškoj Monarhiji. Njena povijest je povijest modernizacijskih nastojanja.

Knjiga se sastoji od pet problemskih cjelina. Prva problemska cjelina je "Federalizam kao oblikovno načelo".

Već od 1848. godine u Habsburškoj Monarhiji bilo je nemira i ustanaka. Međutim bilo je i prijedloga kako preoblikovati multinacionalno carstvo da bi se mogla zadovoljiti državno-pravna očekivanja pojedinih nacija. Predmet rasprave stoga su pokušaji federalizacije na području Srednjoistočne Europe u posljednjih 120 godina. Obradujući temu u kakvima međusobnim odnosima jesu ili mogu biti srednjoeuropski narodi, Haselsteiner zaključuje da niti jedan model nije izdržao povijesnu provjeru. Ljudi koji su živjeli u prostoru Podunavlja bili su svjesni svoje međuovisnosti i činjenice koliko su upućeni jedni na druge. Međutim, kaže autor, svaki od konkretnih federalističkih projekata bio je izraz nejednakosti u odnosima među onima koji su u njemu participirali. Oni su ovisili o odnosima među europskim silama čiji se interesi susreću u srednjoeuropskom prostoru. Haselsteiner je uvjerenja da je svaki federalistički projekt uključivao u sebi i velikonacionalnu ideologiju, te je bio utemeljen i u sili, a zbog siromašne ekonomske osnove, bio je opsjednut kontrolom teritorija. Samim time dolazilo je do konflikata s načelom koje je konstitutivno za državnost. Tako on analizira i konkretne planove, npr. Garašaninovo "Načertanije", Kossuthove planove o podunavskoj (kon)federaciji,

kao i shvaćanje Balkanskoga saveza. Upozorava na način na koji se rješavanje "srpskog pitanja" povezivalo s rješavanjem "poljskog" i drugih nacionalnih pitanja u Srednjoj i Južgoistočnoj Europi. Posebnu pažnju autor posvećuje gospodarstvu pri izradi federalističkih planova. Zbog ograničenih mogućnosti razvitka ekonomskih odnosa među federalističkim partnerima, propadao je, tvrdi, svaki pokušaj povezivanja zemalja ovoga prostora. Osim toga, tome je pridonio i izostanak većeg interesa zapadnih velesila da unapređuju ekonomski razvitak čitavog prostora. U zbirci tekstova o federalizmu, Haselsteiner u tekstu "Nacionalno pitanje, federalizam i kršćanski socijalisti" problematizira i ulogu katoličanstva u Habsburškoj Monarhiji. Crkva se prema Monarhiji odnosila, tvrdi, kao prema legitimnoj nasljednici Svetoga Rimskog Carstva. Katoličanstvo je dugo bilo faktor integracije Monarhije. Krajem 19. i početkom 20. stoljeća nacionalno pitanje napokon stiže "legimitet" u socijalnoj doktrini Crkve. Međutim, s obzirom da nacionalno pitanje proizlazi iz različitih tradicija katoličke kulture u pojedinim narodima Monarhije, oblikuju se i različita shvaćanja nacionalnog pitanja i prirode Habsburške Monarhije. Analizu programa mislilaca katoličke provenijencije, Haselsteiner iznosi u navedenom članku.

Na kraju, pita se autor, vrijedi li uopće raspravljati o utopiji. Zato iznosi bitne socijalne pretpostavke za nastanak nadnacionalnog saveza koje sažima u 6 točaka: 1. relativno pokretno društvo; 2. spremnost na kompromis mora biti izraženija od sklonosti k agresivnom rješavanju kontakata; 3. mora postojati socijalni i gospodarski pluralizam te; 4. politička i nacionalna tolerancija; 5. nedostatak neuobičajenih komunikacijskih zapreka (kao što su rasne ograde, zemljopisne prepreke) te razmišljanja o velikom prostoru u kulturnom, gospodarskom i sigurno-političkom pogledu moraju biti sve prisutnija (6). Ako se danas nudi koncept nadregionalne federacije kao model rješenja, on mora sadržavati sljedeće pretpostavke, tvrdi Haselsteiner: koncept mora biti ujednačen, ne smije dati povoda stvaranju hegemonije jedne od zemalja sudionica, mora nastati iz osjećaja vlastite nedostatnosti u svla-

davanju problema i iz uvjerene trpeljivosti u odnosu prema drugima, iz osjećaja upućenosti jednih na druge. Mora biti snažno izražena spremnost sudionika na federaciju, želja za savezom mora biti puno snažnija od partikularnih interesa i na kraju, napominje autor, nužno je oslabiti nepovjerenje velesila prema savezu malih naroda.

Sljedeća tematska cjelina "Staleži i težnja za neovisnošću Ugarske" bavi se temama iz ugarske/mađarske povijesti koje su važne za proces moderne mađarske nacionalne integracije, a dotiču se i pitanja hrvatske povijesti. Jedna od tema koje obrađuje pitanje je promjene staleških prava i ustanova u novim procesima modernizacije društva. Posebno zanimljiv tekst o utjecaju povijesnih događaja na formiranje moderne mađarske političke kulture jest tekst o pravu na staleški otpor u Ugarskoj. Politička kultura staleške zajednice se ogleda u pravu prigovora koje je primjenjivano u slučaju povrede ugarske ustavnosti nekim vladarskim aktom. Tako su ugarske županije, tvrdi autor, stekle u ranom novom vijeku i iskustvo i samosvijest koji su imali utjecaja na oblikovanje moderne mađarske politike. U tekstu "Budimpešta kao glavni grad ugarskog dijela Habsburške Monarhije" prikazan je odnos procesa državnog osamostaljenja Ugarske, urbanizacije i metropolizacije. Posebnu važnost za mađarsku nacionalnu integraciju ima stvaranje ugarske metropole koja je tada dobila dodatni poticaj nakon njena proglašenja glavnim gradom. Autor analizira asimilaciju, mađarizaciju u smislu vlastite državne ideologije kao i spremnost ljudi za podvrgavanjem asimilaciji.

Sljedeća tematska cjelina "Vanjska i vojna politika Habsburške Monarhije i istočno pitanje" bavi se procesom vanjskopolitičkog odlučivanja, stavom prema Osmanskom Carstvu, odnosom prema Rusiji i značenjem gospodarsko-političkih razmišljanja unutar kojih autor analizira željezničko pitanje, Dunav kao plovni put i trgovinsku politiku. Cijela povijest Habsburške Monarhije bila je prožeta "istočnim pitanjem". Rješavajući ga doživjela je i svoje uspone, ali je na istočnom pitanju i poražena 1918. godine. Analizira-

jući pozadinu okupacije Bosne i Hercegovine 1878. godine, Haselsteiner zaključuje da je iz konfrontacije s Rusijom došlo do promjene politike na jugoistoku na kojem je i Rusija imala tradicionalno prioritetne političke ciljeve. Zagovornici jugoistočnoeuropske ekspanzije, tj. prodora Monarhije do Soluna te iskorištavanja grčkih, albanskih, "arnautskih" i "muhamedanskih" "elemenata" u borbi protiv južnoslavenskih, oblikovali su i vanjskopolitičku maksimu. Zalagali su se za onemogućavanje ujedinjenja Srbije i Crne Gore, odnosno za sprečavanje Srbije u izlasku na Jadransko more te za granicu Srbije na Drini kao "optimalnu". Odjek okupacije Bosne i Hercegovine u njemačkom tisku podunavske Monarhije sljedeća je tema koju analizira autor. Istražuje korelaciju između javnog mnijenja i nositelja vanjske politike i zaključuje da je javno mnijenje pluralističko.

Sljedeća, četvrta cjelina donosi izbor tekstova pod naslovom "Kultura, obrazovanje, modernizacija". Uvodnim tekstom autor problematizira kristijanizaciju Europe i posljedice, posebno ističući faktore održavanja specifičnoga vjerskog identiteta određene narodne zajednice. Slijede razmišljanja o kulturnoj razmjeni u Podunavlju u 19. stoljeću, o razvoju bečke slavistike, te o odnosima između Austrije i Ugarske na prijelazu stoljeća. Teme koje zaokupljaju pažnju autora u ovoj cjelini gospodarski su i kulturni odnosi Podunavlja i Balkana nakon Bečkog kongresa, škola i obrazovanje u Ugarskoj u doba dualizma i prosvjetna politika Austro-Ugarske u Bosni i Hercegovini nakon okupacije.

Na kraju, u petoj cjelini "Nacionalizam, narodnosti, asimilacija", uvodni tekst o pojmu nacionalizma i njegovim strukturama u Jugoistočnoj Europi u 19. i početkom 20. stoljeća prati ustroj i razvoj struktura nacionalnog i socijalnog kretanja. Slijedi poglavlje o problemima narodnosti u zemljama ugarske krune. Predmet su analize: sukladnost i suprotnost između "svijesti o zemlji", "ideje o državnosti" i "nacionalnim pitanjima" u Kraljevini Ugarskoj. Analiziraju se tri glavna aspekta: nacionalno osvješćivanje narodnosti u Ugarskoj; teorije i zakonske regulacije pi-

tanja narodnosti u šezdesetim godinama i razvoj nakon Austro-ugarske nagodbe te nakon donošenja Zakona o narodnostima iz 1868. godine s obzirom na asimilaciju. U Ugarskoj autor razlikuje dvije varijante asimilacije: spontanu i prisilnu mađarizaciju, a analizira je kroz pet područja: školstvo i nastavu, izborno pravo, kulturne udruge, novinstvo i područje agitacije te javnu upravu. Slijedi tekst o južnoslavenskoj problematici Austro-ugarske nagodbe u kojem autora interesira kako su se prilikom stvaranja Nagodbe vladali Srbi, a kako Hrvati. "Identificiranje nacionalnih skupina s jednom državom ovisi o mogućnostima vlastita razvoja, o barem približno zadovoljavajućem samoostvarenju", kaže autor. Ako ga nema, ili bar ne u dovoljnoj mjeri, počinju prevladavati dezintegracijske sile. S tog su stajališta Nagodba, subdualizam i Zakon o narodnostima Hrvatima i Srbima bili nedostatni. Posljedica toga, tvrdi autor, početak je traženja drugih mogućnosti. Slika Nijemaca u mađarskoj hi-

storiografiji sljedeći je predmet interesa Haselsteinerja. U poglavlju o ekspanzionističkim nacionalnim idejama 19. stoljeća autor analizira velikosrpsku i velikohrvatsku ideju. Kod oba velika naroda bivše Jugoslavije, kaže, i među Srbima i među Hrvatima, sredinom prošlog stoljeća stvorena je vrsta ekstremnoga integralnog nacionalizma. Od tada postoji latentna opasnost da on postane određujućim čimbenikom aktualne politike. Tako je, kaže Haselsteiner, "velikosrpska ideologija" na tragičan način postala iskrom krvavog požara.

Haselsteiner isprepletenost ljudskih motivacija, interesa i postupaka multidisciplinarno istražuje s posebnom pažnjom na pravno-povijesnim istraživanjima.

Riječ je o knjizi koja je nesumnjivo poticaj daljnjem razvitku srednjoeuropskih i jugoistočnoeuropskih studija.

Jelena Zlatković Winter